

Eesti Arstide Selts Rootsis

Liivi Uuet – Rahvusarhiiv

1990. aastate teisel poolel algas Eesti arhiivinduses eestlaste ajalooallikate koondamine. Eesti ühiskonnas oli alanud n-ö kahe eesti ühendamine, algas ka ajaloo taasühendamine. Rahvusarhiivi ja teistesse mäluasutustesse toodi välismaalt väärtuslikku arhiiviainest alates Vabariigi Valitsusest eksiilis ja Rahvuskomiteest kuni seltskondlike ühingute ja isikuarhiivideni. Arhiivi vastu võetud erialaseltside materjalidest on auväärset kohal Eesti Arstide Selts Rootsis. Järgnev käsitlus ei pretendeeri materjali igakülgele analüüsile ja selle osale eesti teadusloos, sest selleks on vaja spetsialisti teadmisi. Siin on piiratud materjalide tutvustamisega. Arhiiv korrastati möödunud aastal ja on kasutatav kõigile.

Eesti Arstide Selts Rootsis loodi 6. aprillil 1945, mil 40 Rootsis elavat eesti arsti võttis vastu varem välja-töötatud põhikirja ja valis seltsi juhatuse (1). Organiseerimistoimkond oli alustanud tööd juba sama aasta jaanuaris. Selts pidas end septembris 1940 likvideeritud Eesti Arstide-seltside Liidu järeltulijaks. Seltsi esimene esimees oli prof Johannes Riives, kirjatöömehes Elmar Jakobson (hiljem pikaajaline esimees). Seltsi võisid kuuluda diplomeeritud arstid.

Seltsi põhikiri oli registreeritud Rootsi Tervishoiuvalitsuses. Selts tegi suure töö arstidele töökohtade leidmiseks ja nende kutseõiguse tunnustamise saavutamiseks. Tegevuse algaastail korraldati palju referaadiõhtuid oma teadmiste täiendamiseks. 1950. aastate teisel poolel hakkas seltsi tegevus soikuma, 1965. aastal valiti küll uus juhatuse, kuid seltsi üritusi ei korraldanud.

Selts taasasutati 14. novembril 1969, esimeheks sai Jaan Novek. Peale oli kasvanud uus põlvkond

Eesti Arstide Seltsi Rootsis embleem.

eesti arste, kes olid oma hariduse saanud Rootsis. Loodi kaks piirkondlikku keskust Lundis ja Göteborgis. Muudeti põhikirja, mille järgi võisid seltsi kuuluda ka arstiteaduse üliõpilased. Seltsi tegevuses olid olulised niihästi seltskondlik kui ka teaduslik tegevus. Tavaliselt novembris või detsembri algul korraldati peakoosolek koos ühise õhtusöögiga ning aprillis kevadpidu eeskava ja tantsuga. Peakoosoleku aeg määrati, lähtudes igal sügisel toimunud üleriigilisest Rootsi arstide kongressist.

Seltsi liikmeskond ei olnud suur. Eesti arstide kohta püüti koguda andmeid ja neile lähetati kirju, samuti avaldati teateid ajakirjas Läkartidningen. Uusi liikmeid saadi, kuid oli ka eitavaid vastuseid. Ürituste korraldamisel ei tehtud vahet, kas liige oli tasunud ka korralikult liikmemaksu. Seltsi majanduslikku seisut parandasid ravimifirmade annetused.

Kontaktide loomisele ja süvendamisele eesti arstidega mujal maailmas aitasid kaasa ülemaailmsed eesti päevad – ESTOD –, millest esimene toimus 1972. aastal Torontos. Juba Torontos toimus arstiteadlaste päev, mis sai traditsiooniks. Peeti ettekandeid, süvenesid isiklikud kontaktid

ja tekkis aastakümneid kestnud kirjavahetus. Lõuna-Rootsis korraldati samalaadseid üritusi, eriti 1980. aastail seoses eestlaste päevadega – nn ESTIVAL-iga.

Mastaapne on juhatuse liikmete tehtud töö eesti arstide kohta andmete kogumisel. 1980. aastate keskpaiku oli ühingu tegevuses jälle mõõnaaeg, mis lõppes aga võimsa tõusuga seoses kodumaaga sidemete taastamisega. Esimene suurem ametlik üritus oli seltsi liikmete osavõtt Eesti arstide foorumist 1989. aastal Tartus ja Tallinnas. Sel aastal loovutas selts oma õigusjärgluse Eestis loodud Eesti Arstide Liidule, keda peeti seejärel Eesti Arstide-seltside Liidu õigusjärglaseks. Sel ja järgnevatel aastail tegid seltsi liikmed suure töö Eesti tervishoiu ja Eesti arstide abistamiseks.

Koostöö on jätkunud ka hiljem. 1990. aastate keskel jäi aga paberil peetav kirjavahetus ja dokumenteerimine üha enam kõrvaliseks ja seetõttu on ka seltsi dokumente olulisemalt vähem. Eesti Arstide Selts Rootsis jätkab tegevust (1). 2010. aastal liituti Eesti Arstide Liiduga liikmesorganisatsioonina. Tihedat koostööd tehakse niihästi Eestis kui ka Soomes asuvate kolleegidega. Infot seltsi tegevuse kohta saab seltsi kodulehelt easr.easr.se.

Kahjuks on seltsi arhiiv säilinud lünklikult. Pea- ja juhatuse koosolekute protokollid ja üldine kirjavahetus on säilinud vaid alates 1969. aastast. Peakoosolekute protokollide juures on lisadena majanduslikud ja tegevusaruanded, samuti koosoleku korraldamisega seotud dokumendid kuni õhtusöögimenüüni. Varasemast on säilinud peamiselt vaid liikmete nimekirju, ankeete ja 1950. aastate keskpaigas kogutud andmeid eesti arstide kohta.

Järgnevast ajast on dokumente aga palju. Eriiselt tõstan esile ühingu esimehe Jaan Noveki kirjavahetust oma kolleegidega Ameerika Ühendriikides, Kanadas ja Austraalias. Nii saab huvitavat teavet ka eesti arstide kohta mujal maailmas, samuti koostööst teadusartiklite kogumike ettevalmistamisel. Mahukas on ka ESTOdega seotud dokumentatsioon, millest eriti oluline osa on nende raames peetud eesti arstiteadlaste päevade kohta, alates nende planeerimise kirjavahetusest ja peetud ettekannetest kuni seltskondliku osani. Arstid tunduvad olevat väljaspool oma tööd lõbusad inimesed, seda tõestavad ka seltsi kevadpidude kavad ja neil ettekantud Arvo Mägi sketšid arstide igapäevaelust, kus tuli maadelda niihästi üliteadlike patsientide kui ka Rootsi tervishoiusüsteemi bürokraatiaga. Palju leidub andmeid eesti arstide kohta, millest allpool pikemalt.

Kogu arhiiv on Rahvusarhiivi Tallinna Madara tänava uurimissaalis kasutatav, toimikuid on võimalik tellida ka Tartusse. Praegu on veel kirjeldamata fotod, mida ei saa seetõttu kasutada.

Asudes dokumente lähemalt tutvustama, tuleks alustada algusest. 1944. aasta sügisel oli Eestist Rootsi põgenenud 119 arsti ja 10 hambaarsti, nende hulgas 7 professorit, 7 dotsenti ja 8 arstiteaduse doktorit. Nende elust 1945. aastal annavad teatud ülevaate 1945. aasta kevadel täidetud ankeedid (2). 47 ankeedi andmete põhjal töötas umbes pool arstidest põgenikelaagrites, kümnel oli õnnestunud leida praksis Rootsi tervishoiuasutuses, ülejäänud olid nn arhiivitööl (Rootsi valitsuse loodud pooleldi sotsiaalsed töökohad haritlastele). Osa arstide arhiivitöö oli samuti erialane.

Personaalia hulgas leidub arstide mälestusi sellest ajast, üks pikemaid neist on Valentin Gutfeldti mälestused 14 masinakirjalehel. Sellest enamik käsitleb pagemist Rootsi 1944. aasta septembris ja esimest kümnet aastat Rootsis. Narvas 1899. aastal sündinud

V. Gutfeldt oli lõpetanud Tartu Ülikooli ja seejärel töötanud haiglaarstina Haapsalus, Paides ja Pärnus ning tema erialaks olid üldhaiguste kõrval naistehaigused. 1944. aasta septembris põgenes V. Gutfeldt koos abikaasaga Pärnust „Kihnu-meeste kahemastilise kiviveolaevaga”, navigeerimisvahenditeks taskukompass ja atlase kaart. Siiski jõuti õnnelikult Gotlandile. Erialase töö sai V. Gutfeldt juba kolmandas põgenikelaagris oktoobris 1944.

„Meie grupp, suuremalt osalt „Virul” tulijad paigutati mandril Norrköpingi lähedale asulasse ühte koolimajja. See oli ette nähtud haiguste ja poliitiliseks karantiiniks. Sõdurid valvasid väravas. Aeg-ajalt käisid politseivõimud meid ülekuulamas, et selgitada me assyli soovide põhjuseid ja aluseid. Kõik see oli Rootsil uudis, praegusega 1992. a. võrreldes. Siin oli meil vaba voli seletada olukorda 1940. ja 1944. a. vahemikul, 1941. a. küüditamisest ja terrorist ja võimutsemisest. Laagri ülemarstiks oli Norrköpingi I linnaarst prof. Rundberg. Suur osa rootsi arste oli sõja ajal mobiliseeritud. Oli teatud arstide puudus. Kui prof. avastas, et mina olen arst ja ainus selles grupis, määras ta mind oma abiliseks laagris, et korraldada ambulatoorset vastuvõttu. Meil tekkis päris hää ja usalduslik vahekord. [–] Ta muretses mulle *Med. styrels.* – Tervishoiu Peavalitsuse – loa eesti, läti ja poola põgenike ravimiseks. See edustas hiljem minu töövõimalusi siin Rootsis. Kord kui prof. puhkusel oli, kutsus mind kontrolliks enda juurde II linnaarst ja lasi mul kirjutada retsepti. Kirjutasin talle siis ühe pika kombineeritud kõharohu rp. Jäi rahule” (3).

Tee täieõigusliku praktikani oli siiski pikk. Esialgu jätkus töö mitmes põgenikelaagris. Põgenikke oli Rootsis aastatel 1944–1945 palju: lisaks Baltimaade pagulastele ka sakslaste okupeeritud Euroopast Norrasse sundtööle saadetud inimesed, kel oli õnnestunud põgeneda Rootsi. Oli aeg, kus laagris oli koos eestlasest laagriarstiga 15 eri rahvuse esindajaid. V. Gutfeldt

suhtles nendega saksa ja vene keeles, personaliga aga juba rootsi keeles.

Mais 1945 läksid need põgenikud koju, kuid ruume täitsid endised Saksa kontsentratsioonilaagrite vangid, kes krahv F. Bernadotte'i missiooniga toodi Rootsi kosuma. 1946. aasta juulis õnnestus lõpuks saada ajutine alamarsti koht tavalises haiglas, sügisest aga praktiseerida jaoskonna alamarstina. Pikem peatuskoht oli Kalixis, Põhja-Rootsis Norrbotteni läänis. Põhja-Rootsis oli eesti arste sel ajal päris palju – kaheksa. Rootsi arstid ei soovinud eriti põhja tööle asuda. Eesti arstid olid algul rahul, et said erinevalt paljudest teistest pagulastest (juristid, majandustegelased jm) töötada oma erialal. 1948. aastal sooritatud erialaeksami järel sai Gutfeldt õiguse kandideerida igas Rootsi haiglas ja vabalt kohta vahetada. Palk oli aga suhteliselt väike, samuti tundus Põhja-Rootsi eestlastele liiga „põhjamaine”. V. Gutfeldt asus Loode-Rootsi Bohusläni lääni.

Järgnev on juba edulugu: Rootsi kodakondsuse sai ta 1953. aastal, mille järel tuli juba iseseisva arsti õigustega ametikoht, kuhu mingi ajaloolise tava järgi kinnitas kuningas Gustav Adolf VI isiklikult. Tekkis ka pensioniõigus, mida seni polnud. Sellega kaasnes heaoluriigi arsti elatustase. Mälestustes on Gutfeldt käsitletud palju Rootsi tervishoiukorraldust ja selles toimunud muutusi.

Augustis 1992 kirjutatud mälestused lõpevad järgmiselt: „Suuremaks rõõmuks on olnud elamus, et olen saanud kaasa elada kodumaa Eesti *de jure* uut sündi. *De facto* loomisel olin ise kaasas 1918–1920 vabatahtlikuna alates Narvast. Kunas jälle *de facto*'t näeme?? Paistab, et see võtab aega ja jääb noorema põlve mureks ja teoks“ (4). Valentin Gutfeldt suri 26.07.1998 Göteborgis veidi enne oma 99. sünnipäeva ja võis arvatavasti pidada ka seda lootust täitunuks.

Siit on sobiv jätkata seltsi sidemete valgustamist kodumaaga. Seltsi liikmetel oli isiklikku kirjavahetust ja kontakte sugulaste ja tuttavatega, esimene ja pikaks ajaks ainsaks

Foto 1. Eesti Arstide Seltsi Rootsis peakoosolekust osavõtjad 1969. aastal eesti majas. Esireas vasakult kolmas Elmar Jakobson, kümnes Jaan Novek, tagareas neljas Enn Nõu, ülareas esimene Ants Anderson (13).

jäänud ametlik kontakt sõlmiti 1971. aastal, kui algas raamatute vahetus Tartu Riikliku Ülikooli teadusliku raamatukoguga (5).

1988. aasta alguseks oli seltsi tegevuses jälle mõõnaperiood. Kirjas Malle Tohverile Austraaliast seoses ESTO-88 ettevalmistustega märgib J. Novek: „Siin Rootsis võitlen meie Seltsi olemasolu eest. Tahaksin väga oma tegevuse kellelegi üle anda, kuid senini on see soov hüüdjä hääleks kõrbes. Väljakuulutatud kevadpidu jäi kahjuks ära. Ainult 18 kolleegikülalist oli end üles andnud” (6).

Mõõnale järgnes aga võimas tõus. Juba 1988. aasta septembris toimus Tartus Eesti ja Rootsi kirurgide kokkutulek, kus käsitleti kõige enam veresoonte kirurgiat. Aasta lõpp oli omamoodi märgilise tähendusega: aastavahetusel Melbourne'is toimunud ESTOst võtsid esimest korda osa ka külalised Eestist. Arst nende hulgas polnud, kuid Argo Kõvamees käsitles oma arstiteadlaste kongressi ettekandes ka septembris Tartus kuulnud ja nähtut. Koos

jõulu- ja uusaastaõnnitlustega saabus Eestist kutse osaleda septembris 1989 Eesti meedikute foorumil. See toimus 5.–8. septembrini Tartus ja Tallinnas, ekskursioonide päeval oli võimalus osaleda ekskursioonidel Saaremaal, Lahemaal, Viljandimaal, Pärnumaal. 8. septembril said külalised osa arvatavasti võimsaimast eestluse meelevaldusest, milleks oli „Eestimaa laul – '89”. Foorumist võttis osa umbes 40 seltsi liiget, ettekannetega esines neist neli.

Enn Nõu on kirjutanud oma ülevaates: „Tänu Tartu Ülikooli kutsele avanes mul võimalus nädal aega enne Forumit Eesti tervishoiuga põhjalikumalt tutvumiseks. Sain näha 12 haigemaja. Kõike lasti vaadata, mida soovisin. Võtsin osa igapäevasest tööst. Haigustepanoraamis võib tähele panna selgeid arengutendentse, mis viitavad katastroofilistele toitlus-, sotsiaalsetele ja muudele vigadele. Eesti tervishoiutöötajad teevad head tööd päris võimatus olukorras. Tervishoiu osa rahva tulust on vaid 3%.

Tervishoiu töötajate palgad Eestis on kümme korda väiksemad kui Rootsis. Tervishoiusüsteem takerdub keskbürookraatlikesse mõttetustesse detaileeskirjadesse. Koostöös võiks Rootsis süsteemi tutvustada, mille abil saaks juhtida Moskva võimude tähelepanu otsestele lollustele. Tuleb arendada tervishoiu administraatorite vastastikküsi külaskäike. Eestis tundub peaaegu täielikult puuduvat sotsiaalabi selle tegelikus mõttes ja samuti puuduvad pikaaravihaiglad. Mis puutub tehnika puudustesse Eestis, siis on võimalik Rootsis kasutuselt ära võetud, aga veel täiesti kasutamiskõlblikku materjali Eestisse toimetamine. Haigeveodite puudus tundub olevat peaaegu lõputu. Ka igasugust muud tehnikat tuleks saata ...” (7).

Eesti arstide väljaõpet Tartus hindas E. Nõu võrdseks Rootsiaga, sellele järgnev kaheaastane spetsialiseerumine aga polevat küllaldane. Nooremad teadlased vajavad enam rahvusvahelisi sidemeid, inglise keele oskus aga pole enamasti piisav. Vastuvõttu Muhus ja Saaremaal

hindab E. Nõu kuninglikuks, seal arutati ka haiglatevahelist koostööd.

Saaremaale sõitmise kohta on ta märkinud: „Eesti liiklus paistab olevat nagu mingi kauboilik ulatuslike ohvritega Metsik Lääs. Siin oleks palju teha ja koostööd arendada. [–] Nende koostöömõtetelega jõudsin Tallinna, kui Forum pidulikult avati Toomkirikus. Lipu õnnistamine ja pidulik rongkäik Pagari tänavast mööda oli selgelt Eesti arstide enesetunde tõstmiseks väga vajalik. Sama otstarvet täitis ka Linnahalli kava. Kontaktide loomiseks oli kokteiliõhtu restoranis „Pirita” väga tähtis, võibolla isegi kõige tähtsam, kuigi täiesti nuhivaba tunnet siiski ei suutnud saavutada.”

Juba novembri algul külastas viis Eesti kolleegi Stockholmi, kus ametlik vastuvõtja oli Rootsi Arstide Liit (Sveriges läkarförbund). Tutvuti tervishoiuasutustega ja kohtuti kolleegidega. 30. novembril toimunud seltsi peakoosolekust võttis osa 9 kodu-Eesti arsti ja õppejõudu (9).

Materjale ühise töö ja Eesti tervishoiu abistamise kohta leidub protokollides ja kirjavahetuses. Niipea kui Nõukogude Eesti Tervishoiust sai Eesti Arst, ilmus seal ka välisautorite artikleid. Aastatel 1993–1995 oli selts Eesti meditsiiniteadlaste kongressistipendiumide määramisel vahendaja, sellest tänuväärsest tööst on säilinud ligi 700 lehte avaldusi ja kirjavahetust.

Eesti Arstide Selts Rootsis püüdis olla ka teaduslik selts. Ajavahemikul 1975–1991 ilmus neli kogumikku pealkirjaga „Annals of Estonian Medical Association”. 1975. aasta kogumik on neist mahukaim, sisaldades Eestist pärit arstiteadlaste artikleid. Autoreid olid niihästi Rootsist, teistest põhjamaadest kui ka USAst ja Kanadast. Aastatel 1983–1991 ilmunud kogumikud sisaldavad teese. Viimase kogumiku ilmumiskohaks on märgitud Tallinn. Artiklid on inglise keeles. Materjali kogumine, toimetamine ja kirjastamine oli kallis, seetõttu jäi tulemus tagasihoidlikuks.

Seltsi arhiivist ei selgu selle liikmete tegevus Sveriges läkarförbundis.

Seltsi kirjatoimetajad on aga usinalt kogunud eesti arstiteadlaste teadustöid. Neid on 36 autorilt 41 mappi, mõnes vaid üks dissertatsioon või paar artiklit, mõne autori toodang on vajanud kaht mappi. Kõige enam on töid aastaist 1960–1980, kuid on ka vanemaid. Viljakamad autorid on olnud radioloog Jüri Kaude, nahaarst Taavi Kaaman, radioloog Jaan Novek, neuroloog Ilmar Sulg. Seltsi auliige oli Baseliis töötanud hematoloog Erik Undritz, kelle klassikaks kujunenud monograafia „Hämatalogische Tafeln Sandoz” lisaks on ka ohtralt artikleid. Tööd on rootsi, inglise ja saksa keeles. Neid hinnata suudavad muidugi vaid spetsialistid. Ilo Käbin on keskendunud peamiselt tervishoiu ajaloole Eestis. Jüri Lepiski ja Howard Barnumi märtsis 1992 lõpetatud ülevaade käsitleb Eesti tervishoiusüsteemi ja tervisenäitajaid aastatel 1960–1990 (9).

Eesti arstide kohta on andmeid palju. Juba eespool oli juttu 1945.–1946. aastal kogutud andmetest. Aastatel 1955–1960 tegeles arstide kohta andmete kogumisega Aadu Lüüs, esinedes ajakirjanduses üleskutsetega ja kirjutades eesti organisatsioonidele. Vastuseid sai tublisti üle saja, neist enamik levitatud ankeedi alusel. Omaksed on saatnud andmeid ka surnud arstide kohta, vastuseid oli kogu maailmast, enamik Rootsist, Põhja-Ameerikast, Saksamaalt, kuid ka mõningaid üpris eksootilisi. Siin üks eriline näide.

Anneliise Kuik oli sündinud 1913. aastal Viiburis ja lõpetanud 1937. aastal Tartu Ülikooli rohuteadlasena. Märtsis 1945 sai ta Berliini Ülikoolis arstikutse, hiljem töötas arstina Saksamaa Suurbritannia-tsoonis, kust siirdus 1949. aastal sõjaväearstina kapteni auastmes Pakistani. Sõjaväeteenistus talle siiski ei meeldinud ja ta töötas Rawalpindi lähedal tehase haiglas ning katoliku missiooni ambulantsis. Hiljem asus koos iirlasest abikaasaga Iirimaa või Suurbritanniasse (10).

Arhiivi üks väärtuslikumaid osi on aga pärast 1969. aastat arstide kohta kogutud andmestik, mis on

järjestatud tähestikku ja paigutatud suurtesse mappidesse. Materjale on kogunud seltsi juhatuse liikmed Jaan Novek, Ants Anderson jt. Korras-tamisel on piiratud vaid eraldi olnud dokumentide lisamisega ja selle materjali mappidesse jagamisega. Maht on suur – 1883 lehte, piirdatumid (1969–1996) on ligikaudsed, üksikuid dokumente võib olla niihästi varasemast kui ka hilisemast ajast. Ühe isiku kohta võib olla andmeid väga erinevalt: alates ühest lehest nimega kuni mitmekümne leheni. Need sisaldavad ankeediandmeid, elukohta ja teenistuskäiku, kirju, ajaleheväljalõikeid, juubeliõnnitlusi, jõulukaarte, mälestusi, artiklite koopiaid, surmakuulutusi. Eespool tsiteeritud Valentin Gutfeldti kohta on 20 lehte, millest 14 on tema mälestused.

1989. aastal alustas Helbe Merila-Lattik Eesti arstide saatuse selgitamist. 1990. aasta juulis ilmus temalt esimene artikkel sel teemal (11). 1990. aasta augustist algab kirjavahetus Jaan Novekiga välismaale siirdunud arstide saatuse selgitamiseks (12), milles olevad eesti arstide andmed on väljakirjutused seltsi arhiivist. Hiigeltöö päädis 2000. aastal koguteosega „Eesti arstid 1940–1960”, millele järgnes 2011. aastal isikunimede register. Teoses on Tartu Ülikooli lõpetanud arstide lühielulood. Puuduvad aga andmed välismaal ülikooli lõpetanud eesti arstide kohta, kelle andmeid on Eesti Arstide Seltsi Rootsis arhiivis palju. See on tööpõld, mis ootab kündjat. Loodan, et see artikkel mõjub innustavalt.

KIRJANDUS

1. ERA.4938.1.62.44.
2. ERA.4938.1.43.
3. ERA.4938.1.52.194.
4. ERA.1.52.207.
5. ERA.4938.1.8.83.
6. ERA.4938.1.39.3.
7. ERA.4938.1.3.82-83.
8. ERA.4938.1.3.19.19.
9. ERA.4938.1.91.
10. ERA.1.4935.46.40.
11. Merila-Lattik H. Muudatused Eesti arstikonnas alates 1939. aastast. Kultuur ja Elu 1990;7:8–14.
12. ERA.4938.1.31.
13. ERA.1.4938.72.